

DIN ISTORIA TRANSFORMĂRII SOCIALISTE A ORAȘULUI ȚIRGU-MUREȘ

de SIMION FUCHS

Orașul Țirgu-Mureș a înregistrat în ultimii 20 de ani transformări fundamentale, determinate de avântul construcției socialiste din întreaga țară. Schimbările radicale produse în viața acestui centru urban sînt o consecință a lichidării stării de înapoiere a uneia din regiunile slab dezvoltate în anii regimului burghezo-moșieresc.

Aceste schimbări ies puternic în evidență chiar și din confruntarea sumară a situației existente în capitalism cu unele aspecte caracteristice socialismului. Sînt elocvente în acest sens datele despre *dezvoltarea și schimbările structurale ale industriei; creșterea numărului populației, modificările structurale în repartizarea pe profesii a populației, precum și în ramurile economiei naționale; transformările urbanistice socialiste.*

Datele care se referă la perioada anterioară eliberării concretizează prezența orașului Țirgu-Mureș ca o localitate urbană de grad mijlociu, cu o dezvoltare economică anevoioasă.

Sub regimul burghezo-moșieresc, în Țirgu-Mureș persista o industrie manufacturieră cu sute de ateliere și mici fabrici, în care predomina industria meșteșugărească, cu rămășițele ei corporatiste tradiționale. Ca o consecință a structurii economice și de clasă, a stării de izolare față de centrele industriale și culturale, orașul avea trăsăturile caracteristice localităților din regiunile rămase în urmă sub aspectul dezvoltării industriale.

Acest oraș tipic provincial, caracteristic regimului burghezo-moșieresc, a devenit în perioada democrației populare un centru urban socialist în plină înflorire. Într-o perioadă relativ scurtă de două decenii, viața economică și culturală, structura socială a populației, aspectul urbanistic al orașului etc. au parcurs un proces de transformare continuă și accentuată pe calea construirii socialismului.

Spre a demonstra dezvoltarea socialistă a orașului Țirgu-Mureș, vom înfățișa unele aspecte ale acestor transformări în dezvoltarea lor istorică, confruntînd diferite etape.

1. Moșteniri de la regimul trecut

Cele mai adecvate date din trecutul apropiat capitalist ne sînt oferite de cifrele recensămîntului general din 1930. Aceste date, exceptînd cîteva neînsemnate variații, au rămas aproape identice pînă la sfîrșitul

celui de-al doilea război mondial. Caracteristic industriei capitaliste din Tîrgu-Mureş a fost numărul deosebit de mare al întreprinderilor mărunte, în care predomina industria uşoară, prin excesiv de multe ateliere manufacturiere, de croitorie şi pantofărie. În 1930 numărul firmelor industriale s-a ridicat la cifra de 731. Deoarece nu putem prezenta valoarea capacităţii de producţie a acestor unităţi, le vom caracteriza prin alţi indici, care demonstrează că majoritatea lor erau ateliere sau fabrici mici, cu un nivel tehnic scăzut.

La data recensămîntului din 29 decembrie 1930, în aceste 731 de unităţi industriale lucrau în total numai 3 045 de persoane¹. Luînd în considerare că în această perioadă se manifesta criza economică, de pe urma căreia s-a redus numărul salariaţilor cu circa 25—30%, numărul total al salariaţilor din industrie, împreună cu şomerii, ajunge la cifra de 4 000. În comparaţie cu numărul de 38 517 locuitori ai oraşului, cifra salariaţilor industriali nu atinge nici măcar 10% din totalul populaţiei. Această proporţie este mult sub media pe ţară a celor angajaţi în industrie, faţă de numărul locuitorilor din oraşe, medie care depăşeşte procentul de 16%².

În oraşul Tîrgu-Mureş, unităţile industriale, împărţite pe categorii după numărul personalului angajat, se prezintă pentru anul 1930 după cum reiese din tabelul de mai jos.

Din cele 731 de întreprinderi, 638 aparţineau categoriei atelierelor mici, limitate la un număr de 1—5 persoane. Din totalul de 3 045 de

Cu personal	Nr. întreprinderilor	Total personal
1	249	249
2 — 5	389	1 162
6 — 10	66	500
11 — 20	17	244
21 — 100	8	494
101 — 500	2	396
Total	731	3 045³

persoane angajate, lucrau în atelierele mici 1 411 persoane, adică 46%, în medie 2,2 oameni pe atelier. În majoritatea cazurilor aceste ateliere nu foloseau forţa motrică. Tot din categoria cu 6—10 persoane angajate făceau parte, în general, ateliere cu utilaje rudimentare. Celelalte 27 de întreprinderi⁴, cu peste 11 salariaţi, foloseau în total 1 134 de angajaţi.

Nivelul scăzut al înzestrării tehnice rezultă din mijloacele foarte reduse de electrificare a întreprinderilor sau chiar din lipsa acestor mijloace. Din totalul de 731 de ateliere şi fabrici, numai 47 întrebuntau forţa motrică, cu o putere instalată de 4 689 kW. Din aceasta reve-

¹ *Recensămîntul general al populaţiei Romîniei, 1930*, vol. X, Buc., 1938, p. 768.

² Calculat după datele din Anuarul statistic al Romîniei, 1937 şi 1938, (p. 44), după care populaţia din oraşe se ridică la 3 651 039, iar numărul personalului ocupat în industria din toată ţara era de 616 743.

³ *Recensămîntul general al populaţiei Romîniei, 1930*, vol. X, p. 768; *Anuarul statistic al Romîniei, 1937 şi 1939*, p. 350—351 (unele date sînt contopite şi recalulate).

⁴ Numărul de 27 de întreprinderi coincide cu cele enumerate în *Enciclopedia Romîniei*, vol. II, 1938, p. 286.

nea uzinelor producătoare de energie electrică, de gaz și apă 2 749 kW (3 600 CP), rămânând pentru celelalte întreprinderi 1 940 kW¹. În 1962 puterea instalată a grupurilor electrogene ale fabricilor din Tîrgu-Mureș se ridică la 4 705 kW².

Criza economică din 1929—1933 a avut urmări dezastruoase asupra industriei din orașul Tîrgu-Mureș. Au fost desființate și complet demontate fabrica de bere „Bürger“, fabrica de mașini și armături „Transilvania“, o fabrică de piele, două întreprinderi forestiere și mai multe ateliere. Temporar și-au întrerupt activitatea fabrica de zahăr, fabrica de cărămizi a orașului, mai multe întreprinderi de construcție, de tîmplărie și altele³. Un indiciu caracteristic al crizei economice îl constituie reducerea simțitoare a consumului electric al orașului de la 4 038 605 kWh, cît a fost în 1926, la 3 388 179 kWh în 1932⁴. Inspectorul muncii din județul Mureș raporta cu disperare: „O criză economică neîndurătoare silește și pe cele mai solide întreprinderi să recurgă la măsuri extreme de prevenire a prăbușirii lor. Aproape toate au căutat ieșirea din impas prin reducerea activității la minimum..., concediind muncitorii. În același timp s-au făcut scăderi simțitoare de salarii“⁵.

Dispersarea excesivă a forțelor de producție în ateliere și fabrici mici, slaba mecanizare a producției, precum și instabilitatea întreprinderilor, iată elementele caracteristice ale industriei capitaliste existente în Tîrgu-Mureș.

Ocupația horthistă-hitleristă și distrugerile fasciste au cauzat orașului Tîrgu-Mureș pierderi enorme. După dictatul fascist de la Viena, teritoriul ocupat, care forma o parte organică a teritoriului românesc, a pierdut principalele resurse de materii prime, piețele de desfacere și căile de transport. Trupele și administrația horthistă-hitleristă au jefuit și secătuit populația muncitoare a teritoriului cotropit.

În timpul celui de-al doilea război mondial, înainte de alun-garea trupelor fasciste de către armatele eliberatoare, ocupanții au recurs la distrugeri barbare. Au aruncat în aer ambele uzine electrice din Tg.-Mureș, precum și zăgazul de pe Mureș, care deservea hidrocentrala și apăra localitatea de inundații. Au aruncat în aer și au incendiat rafinăria de petrol. Au fost grav avariate uzina de apă și fabrica de zahăr, iar o parte a fabricii de mobile „Székely și Réti“ a fost mistuită de foc. Fasciștii au aruncat în aer podul de peste Mureș și toate podurile pîrului Pocloș care străbate orașul. Au fost distruse liniile de cale ferată, depoul de locomotive, gara și aeroportul. Fasciștii au dus cu ei parcul de locomotive, vagoanele și autovehiculele. Au evacuat instalațiile spitalelor, stocurile de medicamente și de alimente etc. Întreprinderile au fost părăsite de proprietarii lor capitaliști, piesele și materialele cele mai importante au fost evacuate, ascunse sau jefuite. A lipsit majoritatea personalului de conducere tehnică, au lipsit medici

¹ *Anuarul statistic al Romîniei, 1937 și 1938*, p. 350.

² Direcția regională de statistică a Regiunii Mureș-Autonomă Maghiară.

³ O r b a n I s t v á n, *Marosvasarhely földrajza*, 1943, p. 54.

⁴ *Dare de seamă despre starea generală a orașului Tîrgu-Mureș în 1934/1935*, p. 142.

⁵ „Inspecția muncii“, vol. II, 1930—1931, p. 149.

și alți specialiști. Numărul populației a scăzut simțitor. Mii de locuitori erau mobilizați în armată sau la muncă, deportați în lagăre de concentrare naziste, sute de antifasciști erau întemnițați, internați sau înrolați în detașamente de muncă și pedepsire. O dată cu elementele dușmănoase, mulți alți oameni, înșelați de zvonurile mincinoase horthiste, au fugit cu armatele fasciste. Populația orașului a scăzut de la 44 933, cât era în 1941, la 29 692¹. Întreaga regiune a suferit foarte mult din cauza distrugerilor fasciste. În Valea Mureșului aproape toate întreprinderile forestiere, calea ferată, podurile etc. au fost incendiate sau aruncate în aer.

Orașul Tîrgu-Mureș a rămas, în preajma eliberării sale, fără legături cu restul țării, fără apă, curent electric, gaz metan, asistență medicală și alimente, fără materii prime și materiale necesare producției. Aceasta a fost moștenirea lăsată de ocupația fascistă.

2. Dezvoltarea industriei socialiste

Eliberarea orașului Tîrgu-Mureș s-a efectuat în ziua de 28 septembrie 1944, în condițiile create de cotitura istorică de la 23 August, drept rezultat al luptei duse de poporul român împotriva trupelor horthiste și hitleriste, pentru eliberarea întregului teritoriu al țării. La îndemnul comuniștilor, încă în aceeași noapte (28—29 septembrie), sute de muncitori au luat parte la construirea unui pod de lemn peste Mureș, pentru ca armatele eliberatoare să poată urmări trupele fasciste în retragere. Chemarea P.C.R. adresată maselor populare pentru sprijinirea activă a războiului antihitlerist, pentru transpunerea în viață a lozincii „Totul pentru front, totul pentru victorie !” a găsit un larg ecou în rîndurile acestora.

A urmat apoi avîntul reconstrucției și al refacerii economice. În scurt timp, întreprinderile au fost puse din nou în situația de a produce. La 3 octombrie 1944, printr-un manifest, organizația de partid din Tîrgu-Mureș chema populația la reconstrucția orașului, arătînd că „o parte a edificiilor publice și a locuințelor particulare sînt în ruină. Uzinele și atelierele publice sînt de asemenea distruse. Noi însă vrem să trăim !... Să ne apucăm imediat de lucru, să restabilim totul. Trebuie să muncim cu toată puterea ca să atingem acest scop. Chemăm pe toți cetățenii să dea întreg sprijinul lor pentru curățirea ruinelor... Să refacem organizațiile de partid și sindicatele noastre !... Prima sarcină este munca și organizarea. Cine vrea să-și creeze viitorul să urmeze acest scop”².

Masele largi ale populației au răspuns cu entuziasm chemării partidului. Prin munca voluntară patriotică, mii de cetățeni, muncitori, funcționari, intelectuali, militari, mici meseriași, femei casnice și tîneret au

¹ Primăria orașului Tîrgu-Mureș, Datele recensămîntului din Tîrgu-Mureș la 1 decembrie 1944 (broșură).

² S. t. K o v a c s și F. G r ũ n, *Lupta organizațiilor locale de partid pentru naționalizarea întreprinderilor industriale din fostul județ Mureș*, în „Analele Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R.”, 1957, nr. 3, p. 20.

luat parte la opera de reconstrucție. Pentru fondul de reconstrucție, 7 598 de cetățeni au oferit cîștigul lor pe două zile din lună¹.

La 12 ianuarie 1945 a intrat în gara Tîrgu-Mureș prima garnitură de tren pe linia refăcută². Uzina electrică a fost repusă în funcțiune cu toată capacitatea sa în ziua de 21 octombrie 1945³. Muncitorii fabricii de zahăr au forțat proprietarii de atunci să repună în funcție întreprinderea. S-a început reconstrucția fabricii și, la 5 noiembrie 1945, s-a putut trece la prelucrarea sfeclei⁴.

Rînd pe rînd au fost refăcute toate întreprinderile industriale, uzinele comunale, drumurile, podurile, clădirile etc. Munca însuflețită, plină de inițiativă creatoare și abnegație a muncitorilor a dat rezultate uimitoare. Ar fi fost necesar cel puțin un răstimp de zece ani spre a fi înlăturate distrugerile. În ciuda împotrivirii capitaliștilor și elementelor dușmănoase, cu toată existența lipsurilor mari de unelte și materiale, clasa muncitoare, condusă de partidul ei de avangardă, a reușit în decursul cîtorva ani să refacă economia orașului Tîrgu-Mureș, atinsă de urmările dezastruoase ale războiului.

Instituirea controlului muncitoresc și de stat, apariția unor forme ale proprietății obștești în prima etapă a revoluției populare au contribuit mult la refacerea economică și la pregătirea trecerii la revoluția socialistă.

În orașul Tîrgu-Mureș, mai multe întreprinderi industriale, părăsire de proprietarii lor fasciști sau criminali de război, au fost luate în administrația „Cooperativei economice și industriale a muncitorilor organizați”, înființată la 23 februarie 1945, numindu-se mai tîrziu „Cooperativa-Robot”⁵. Ele au fost centralizate pe ramuri în patru întreprinderi, devenind superioare celor dinainte. Aceste întreprinderi reprezentau o formă a proprietății obștești, sub egida Sindicatelor unite. Pe baza avantajelor oferite de producția cooperatistă, cu liberul consimțămînt al foștilor mici meseriași, au fost create cooperativele meșteșugărești. Prima cooperativă meșteșugărească a luat ființă la 2 mai 1945, unind pe meșteșugarii și muncitorii cizmari, apoi au fost constituite cooperative meșteșugărești și în alte ramuri industriale⁶. Sutele de ateliere cu nivel scăzut de producție, unindu-se în cooperative, au constituit nucleul proprietății socialist-cooperatiste de mai tîrziu.

Rezultatele obținute sub conducerea partidului au creat, la sfîrșitul anului 1947, premisele pentru trecerea la revoluția socialistă. După cucerirea întregii puteri politice de către proletariat în alianță cu țărănimea muncitoare, naționalizarea întreprinderilor industriale, bancare, de

¹ St. Kovacs și F. Grün, *op. cit.*, p. 21.

² „Szabad Szo” (Tg. Mureș) din 14 ianuarie 1945.

³ Ibidem, din 21 octombrie, 1945.

⁴ Vereș Carol, *Scurtă istorie a distrugerii și reconstrucției fabricii de zahăr din Tg. Mureș*, în „Szakszervezet” (Cluj), noiembrie 1945, p. 499—502.

⁵ St. Kovacs și F. Grün, *op. cit.*, p. 21.

⁶ Liviu Moldovan și Ioan Furnea, „Dezvoltarea cooperației meșteșugărești din Regiunea Mureș-Autonomă Maghiară”, în „Revista Arhivelor”, București, 1961, nr. 1.

asigurări, miniere și de transporturi, la 11 iunie 1948, a constituit un însemnat eveniment al revoluției socialiste. În felul acesta s-au creat bazele industrializării socialiste.

În orașul Tîrgu-Mureș au fost naționalizate 26 de întreprinderi industriale, cu forța motrică instalată de 3 749 CP, întrebuintînd 1 631 de salariați. Pe ramuri de producție, întreprinderile industriale naționalizate se împărțeau astfel :

Ramura industrială	Nr. întreprinderilor	Puterea electrică instalată CP	Numărul salariaților
Industria alimentară	11	2277,8	901
Materiale de construcție	3	493,9	402
Lemn	5	772	197
Piele	3	88,2	56
Chimie	3	102,1	34
Metal	1	15	41
Total	26	3 749,0	1 631¹

În afară de întreprinderile naționalizate, bilanțul industrial al orașului Tîrgu-Mureș mai cuprindea trei întreprinderi de stat: Uzinele comunale, atelierile „Rata“ pentru reparații auto și Atelierele și Depoul C.F.R., în care lucrau un număr de 956 de salariați. Există și o cooperativă meșteșugărească cu 150 de membri. Sectorul de mică producție de mărfuri cuprindea circa 400 de ateliere cu aproximativ 500 de lucrători. În sectoarele industriei lucrau în total 3 337 de salariați. La acestea se reduceau nivelul și structura industriei în 1948, anul care a luat ființă sectorul socialist al industriei țării noastre.

Ca rezultat al politicii de industrializare socialistă, dusă de Partidul Muncitoresc Român, înfățișarea industrială a orașului s-a schimbat complet. Întreprinderile dispersate, cu mașinile lor învechite și uzate, îngrămădite în clădiri respingătoare, asemănătoare închisorilor, au dispărut. Întreprinderile din aceleași ramuri de producție au fost comasate, reutilate, mărite și mutate în clădiri noi, corespunzătoare. Cele cinci întreprinderi din industria lemnului, în frunte cu fabrica de mobilă „Székely și Réti“, faimoasă prin metodele de exploatare și terorizare a muncitorilor, au fost unite într-o singură întreprindere producătoare de mobilă. De aici s-a dezvoltat frumoasa fabrică de mobilă, înzestrată cu utilaj modern, „Iprofil 23 August“. O simplă comparație între aceste întreprinderi, demonstrează deosebirea calitativă dintre ele și superioritatea orînduirii socialiste. Cele cinci întreprinderi capitaliste puteau folosi cel mult 345 de muncitori². În 1963, „Iprofil 23 August“ avea 2 087 de salariați. Fabrica „Székely și Réti“, una dintre cele mai mari întreprinderi de mobilă ale Romîniei, producea în serii cîte 10 gar-

¹ Arhiva Comitetului regional de partid Mureș-Autonomă Maghiară, fond. nr. 3, dos. 133.

² Ibidem.

nituri de mobilă. În 1950 fabrica „23 August“ producea deja 14 500 de garnituri ; în 1959, producția se ridică la 51 700, iar în 1963 s-au produs 123 500 de garnituri de mobilă (calculate în garnituri convenționale „Căliman“). Dezvoltarea acestei întreprinderi moderne este ilustrată prin creșterea masivă a fondurilor fixe. În 1949, după un an de la naționalizare, când fabrica primise deja o clădire nou construită, cu instalații moderne, totalul fondurilor fixe a însumat 25 935 700 de lei, ridicându-se pînă la sfîrșitul anului 1963 la 70 146 808 lei, ceea ce reprezintă o creștere de aproape cinci ori. Mecanizarea și modernizarea producției sînt indicate prin creșterea consumului de energie electrică de la 1 075 000 kWh în 1950 la 4 545 000 în 1963. Valoarea producției globale în acest interval s-a ridicat de la 20 799 000 de lei la 178 950 000 de lei, adică de 7 ori¹. Un alt exemplu edificator ne oferă fabrica de zahăr, construită în 1895, care, deși s-a dezvoltat și și-a mărit producția, a rămas, în condițiile regimului burghezo-moșieresc, o întreprindere cu utilaj înapoiat și condiții de muncă foarte grele. Muncitorii prestau o muncă fizică istovitoare, lucrînd în două ture de cîte 12 ore. Procesul de producție era atît de primitiv, încît, printre altele, borhotul era presat în difuzoare cu picioarele goale de oameni îmbrăcați cu totul sumar. Acestea au rămas de domeniul trecutului. O investiție de 171 000 000 de lei a făcut posibil ca fabrica să fie reconstruită și reutilată cu cele mai moderne instalații. Operațiile fizice grele au fost mecanizate, diferite stații au devenit complet automatizate, iar unele procese sînt dirijate și supravegheate de la tablourile de comandă. Capacitatea de prelucrare în 1948 a fost de 120 de vagoane de sfeclă de zahăr în 24 de ore ; astăzi, ea este de 300 pînă la 360 vagoane. În prezent, pe întreaga țară, fabrica de zahăr din Tîrgu-Mureș are cea mai mare capacitate de producție².

Dezvoltarea bazei tehnice-materiale a industriei poate fi ilustrată prin creșterea uriașă a producției și a consumului de energie electrică. În trecut, orașul Tîrgu-Mureș avea o bază energetică foarte redusă. Astfel, în 1933, energia electrică distribuită a fost de 3 720 614 kWh³. În prezent, necesitățile de energie electrică ale orașului Tîrgu-Mureș sînt acoperite prin producția hidrocentralei locale (circa 3 000 000 kWh) și, în primul rînd, din sistemul energetic republican, cu cele două linii electrice de mare tensiune. În 1963 consumul total de energie electrică din Tîrgu-Mureș a fost de 41 000 000 kWh, depășind consumul anului 1935 de 11 ori. Diferența consumului de energie electrică în industrie este și mai elocventă.

Astfel, în 1933, acest consum a fost de 1 364 000 kWh, iar în 1963 de 33 500 000 kWh, deci cu o depășire de peste 24 de ori.

¹ Monografia întreprinderii „Iprofil 23 August“ (în manuscris) și datele primite de la direcția întreprinderii.

² Monografia fabricii de zahăr din Tîrgu-Mureș (în manuscris) și datele primite de la direcția întreprinderii.

³ *Dare de seamă despre starea generală a orașului Tîrgu-Mureș în 1934/1935*, p. 142.

Comparația consumului de energie electrică în kWh :

Anul	Consum total	Pe locuitor	Industrie	Utilizări casnice	Pe locuitor
1933	3 720 614	96,59	1 364 000	765 705	19,87
1963	41 000 000	562,77	33 500 000	7 500 000	102,94 ¹

Cifrele privitoare la consumul energiei electrice socotit pe cap de locuitor demonstrează o creștere impetuoasă. Acesta este un indiciu tot atât de important cât și cel pentru procesul modernizării industriei, ilustrând de astă dată ridicarea nivelului de viață.

Energia electrică, această „forță revoluționară” — după cum a fost denumită de K. Marx — este „unul din principalele mijloace pentru crearea fundamentului tehnic al socialismului și comunismului”². În condițiile socialismului, energia electrică este o pîrghie puternică a industrializării socialiste, ale cărei rezultate se manifestă în întreaga țară, iar în cadrul ei, și prin dezvoltarea industriei din Tîrgu-Mureș. Tehnica modernă și creșterea energiei electrice sînt trăsăturile caracteristice ale industrializării socialiste.

La sfîrșitul anului 1963, în Tîrgu-Mureș existau 31 de întreprinderi industriale, dintre care 20 de subordonare republicană, 4 de subordonare locală și 7 cooperatiste. În ele sînt angajați 20 213 salariați, dintre care 17 197 de muncitori.

La Tîrgu-Mureș, în anii construcției socialiste, au fost create integral 7 noi fabrici, ca : I. S. Metalotehnica, I. S. Electro-Mureș, Fabrica de conductori, Fabrica de confecții „Mureșul”, Antrepozitul „Frigorifer”, I.L.E.F.O.R. (fabrica de mobilă) I.C.I.L. (fabrica de unt). Alte întreprinderi, existente anterior, au fost instalate în noi localuri și atât de mult dezvoltate, încît ele au devenit întreprinderi noi, ca de ex. : „Iprofil 23 August”, Fabrica de zahăr, Fabrica de utilaj pentru industria ușoară, Fabrica de piele și mănuși, Fabrica de conserve „Mureșeni”, I.R.A. nr. 2, Fabrica de cărămizi „Mureșeni” și altele.

Condițiile economice ale orașului Tîrgu-Mureș au determinat o tendință de dezvoltare cu preferință pentru grupa „B”, adică pentru producția bunurilor de consum. Astfel s-au dezvoltat ramurile industriei alimentare, industrializarea lemnului, confecțiilor, pielăriei și a unor produse de uz casnic. În ultimii ani, abundența gazului metan din regiune, cerințele repartizării armonioase a forțelor de producție, necesitatea întrebuițării rezervelor de muncă și a cadrelor locale de muncitori bine calificați, îndeosebi pentru industria prelucrării metalelor, au făcut posibilă crearea și dezvoltarea unor noi întreprinderi. Majoritatea acestora aparțin grupei economice „A”, adică producției mijloacelor de producție, inexistentă în trecut. Posibilitățile locale nu permit dezvoltarea principalelor ramuri ale industriei mijloacelor de producție. În schimb

¹ După datele I.R.E.M., Secția rețele, Tîrgu-Mureș.

² G. h. G h e o r g h i u - D e j, *Articole și cuvîntări*, ed. 4, p. 323.

se dezvoltă alte ramuri ale industriei grele, în special mecanica fină, ramuri care au modificat structura industrială a orașului. Puternicele termocentrale electrice din Fântânela și Luduș influențează în mare măsură schimbarea structurii industriale a orașului Tîrgu-Mureș. A apărut și se dezvoltă noua industrie electrotehnică, reprezentată prin : „Fabrica de conductori electrici” și „Electro-Mureș”, precum și industria metalurgică, prin întreprinderile : „Metalotehnica”, „Întreprinderea de reparat auto nr. 2”, „Fabrica de utilaj pentru industria ușoară”. Industria grea include și industria materialelor de construcție, destul de importantă. Industria chimică este în stadiul apariției la Tîrgu-Mureș, prin construirea „Combinatului de îngrășăminte azotoase”, care va completa structura industrială a orașului cu o întreprindere chimică automatizată, de mare productivitate. Industria ușoară unilaterală în trecut a cedat locul unei industrii cu caracter multilateral. Acest caracter al dezvoltării, promovat în mod voit de către partid și guvern, este propriu socialismului.

Analizînd structura industriei în ceea ce privește numărul întreprinderilor și producția lor globală pe baza datelor din 31 decembrie 1962, rezultă următoarea situație :

Structura ramurilor industriale în 1962

Nr. crt.	Ramura industrială	Numărul întreprinderilor	Producția globală în mii lei
1	Industria alimentară	10	425 510
2	Constr. de mașini și prelucrare a metalelor	9	303 560
3	Ind. textilă, confecții, piele	5	261 767
4	Ind. prelucrării lemnului	3	255 576
5	Ind. construcțiilor și materialelor de construcție	3	54 963
6	Altele	1	19.011
	Total oraș		1 320 387 ¹

Primul loc îl ocupă industria alimentară, urmată de ramura construcției de mașini și prelucrarea metalelor, pe locul al treilea se situează industria textilă, de confecții, pielărie; al patrulea loc îl ocupă industria prelucrării lemnului și, în sfîrșit, al cincilea loc îl ocupă industria construcțiilor și materialelor de construcții.

Ritmul dezvoltării ramurilor industriale diferă de la o ramură la alta. Astfel, față de 1950, în 1961 în ramura industriei lemnului producția a crescut de peste 27 de ori, a construcțiilor de mașini și prelucrarea metalelor de peste 12 ori, în industria alimentară, textilă, confecții, piele de 5 ori. De aici rezultă că, în ceea ce privește ritmul dezvoltării, cel mai mare progres l-au înregistrat industria lemnului și industria construcțiilor de mașini.

¹ Direcția regională de statistică a Regiunii Mureș-Autonomă Maghiară; Inspectoratul statistic orașenesc Tg.-Mureș.

Urmărind istoricul progresului industrial din oraşul Tîrgu-Mureş, se pot stabili anumite trăsături caracteristice. Pe baza surselor economiei naţionale, luînd în considerare şi tradiţiile industriale locale, s-au avut în vedere şi posibilităţile pentru dezvoltarea industrializării lemnului, a industriei alimentare şi a industriei de produse mecanice fine. Investiţiile industriale efectuate în ultimii ani confirmă această tendinţă a dezvoltării industriale a oraşului.

Înapoierea economică a unor regiuni în timpul regimului burghezomoşieresc a fost o consecinţă a acţiunii legii producţiei capitaliste anarhice şi spontane. Construcţia socialistă, prin aplicarea justă a legii dezvoltării planificate şi armonioase a economiei naţionale, lichidează urmările înapoierii economice din trecut şi creează o repartizare armonioasă a forţelor de producţie pe întreg teritoriul ţării. Acest fapt se reflectă şi în rezultatele industrializării oraşului Tîrgu-Mureş şi a Regiunii Mureş-Autonomă Maghiară.

Politica partidului şi guvernului pentru dezvoltarea regiunilor rămase în înapoiere economică în trecut este ilustrată prin creşterea volumului de investiţii, an după an. Ca urmare a investiţiilor masive, a crescut şi valoarea producţiei globale. Astfel, începînd din 1959 pînă în 1962 inclusiv, volumul investiţiilor a crescut cu 268%, înglobînd suma de 759 917 000 de lei. Valoarea producţiei globale, care în 1959 a fost de 759 371 000 de lei, la sfîrşitul anului 1963 s-a ridicat la 1 551 163 000 de lei (ca sumă preliminară). Creşterea este cu 104,26%¹.

Dinamica creşterii producţiei globale a industriei din Regiunea Mureş-Autonomă Maghiară întrece ritmul mediu de creştere a producţiei pe ţară². *În perioada 1950—1961, producţia globală industrială a ţării a crescut de 4,47 ori, iar a regiunii Mureş-Autonomă Maghiară de 5,34 de ori. Ritmul mediu anual de creştere a industriei pe ţară a fost de 14,1, iar în Regiunea Mureş-Autonomă Maghiară de 16,4. Aceste diferenţe se oglindesc şi în creşterea greutăţii specifice a producţiei regiunii în ansamblul producţiei industriale pe ţară. Producţia industrială a regiunii faţă de totalul ţării s-a ridicat (între 1950 şi 1962) de la 2,9 la 3,7%³.*

3. Cu privire la problema populaţiei din Tîrgu-Mureş

Socialismul are o lege proprie a creşterii şi structurii populaţiei. Transformările intervenite în structura populaţiei Republicii Populare Romine demonstrează acest fapt. Continua dezvoltare a forţelor de producţie la nivelul adecvat socialismului, crearea şi perfecţionarea relaţiilor de producţie socialiste au determinat schimbări calitative în aspectul demografic al populaţiei şi în structura forţei de muncă.

Sporul natural al populaţiei se realizează pe seama reducerii mortalităţii în noile condiţii, durata medie a vieţii ridicîndu-se de la 42,01 (1932), la 65,96 (1961)⁴. Piramida vîrstelor, adică raportul dintre diferite

¹ Datele primite de la Direcţia regională de statistică a Regiunii Mureş-Autonomă Maghiară, serviciul Sinteză.

² „Vörös Zászló” din 7 ianuarie 1962, Conferinţa Comitetului regional P.M.R., Regiunea Mureş-Autonomă Maghiară.

³ *Anuarul statistic al R.P.R.*, 1962, p. 142; ibidem, 1963, p. 117.

⁴ Ibidem, 1963, p. 106.

grupe de vîrstă, are o bază largă în grupele de vîrste tinere. Populația orașelor a crescut considerabil. Au intervenit transformări importante în structura grupelor sociale, în structura salariaților pe ramuri de producție, în gradul de pregătire etc.

De la eliberare, orașul Tîrgu-Mureș cunoaște o creștere rapidă a numărului populației. Sub dominația regimului capitalist, înapoierea și stagnarea economică s-au oglindit în ritmul lent de sporire a populației orașului și, în sînul ei, a muncitorimii. Creșterea numerică a populației din acest oraș în ultimele decenii ale capitalismului arăta astfel :

1920	20 988
1930	38 517
1941	41 946 ¹

Situația anului 1944 este determinată de urmările distrugătoare ale fascismului horthist și ale celui de-al doilea război mondial. Pierderile în oameni și în valori materiale, deportările, mizeria suportată de masele muncitoare și nesiguranța existenței au redus numărul și sporul natural al populației. La recensămîntul local din 1 decembrie 1944 se constată că numărul locuitorilor a scăzut la 29 692. În comparație cu anul 1941, în 1944 se constată deci un minus de 12 254 de persoane, ceea ce reprezintă 33,9% din totalul populației. A scăzut mult proporția bărbaților, numărul lor fiind de 12 628 față de 17 064 al femeilor. A crescut proporția bătrînilor și a scăzut foarte mult cea a copiilor sub 6 ani².

În perioada 1945—1948, cu toate urmările războiului și ale secetei din 1946—1947, a început să crească numărul populației. Recensămîntul efectuat la 25 ianuarie 1948 înregistrează 47 043 de persoane. În decursul cîtorva ani, pierderile au fost recuperate, iar nivelul anului 1941 depășit.

Datorită industrializării socialiste și în genere, ridicării nivelului de trai, numărul populației orașelor din țara noastră cunoaște o creștere deosebită. În perioada 1948—1961, sporul natural al populației a fost de circa 12—13 la mia de locuitori, însă majoritatea orașelor și-au sporit populația, în primul rînd prin aflus, cu peste 20%. Recensămîntul din 21 februarie 1956 arăta creșterea populației din Tîrgu-Mureș la 65 194 de locuitori. Între 1948 și 1956 populația orașului a sporit cu 18 151 de locuitori, ceea ce reprezintă o creștere de 27,6%. La 1 iulie 1962, populația orașului Tîrgu-Mureș, fără satele atașate, s-a ridicat la 72 853 de locuitori. Creșterea față de cifra anului 1948 este de 25 810 locuitori, adică cu un procentaj de 54,97. Populația orașului, cu cele patru comune incluse, este de 88 919 locuitori³. În ansamblul orașelor din R.P.R., Tg.-Mureș ocupă al 14-lea loc după numărul populației din 1962⁴.

¹ Recensămîntul general al populației Romîniei, 1930, vol. II, p. 163.

² Datele recensămîntului populației la Tg.-Mureș, 1 decembrie 1944 (Arhiva Sfatului popular al orașului Tîrgu-Mureș).

³ *Anuarul statistic al R.P.R.*, 1963, p. 81.

⁴ *Ibidem*.

Numeric cresc și orașele capitaliste. Caracteristic este însă faptul că la noi creșterea rapidă a proporției populației urbane față de cea rurală, creșterea numărului orașelor și a populației lor constituie un fenomen

Creșterea comparativă cu anul 1948 se prezintă astfel:

Anul	Populația	Creșterea față de 1948	%
1948 (25.I)	47.043		
1956 (21.II)	65.194	18.151	27,6
1962 (I.VII)	72.853	25.810	54,97

general și în strinsă dependență de dezvoltarea economiei țării. În capitalism, concentrarea populației muncitoare în orașe înseamnă concentrarea mizeriei. Acest aflux al populației este legat de procesul proletarizării micii burghezii de la orașe și a țărănimii sărace. În țările socialiste, ridicarea proporției populației urbane este legată de condițiile favorabile create de construcția socialistă și de creșterea nivelului material și cultural al întregului popor. Pe când în capitalism mișcarea populației este supusă acțiunii legilor sociale specifice, cu rezultate anarhice, în socialism acest fenomen al vieții sociale este supus activității conștiente, planificate a societății.

Problema mișcării numerice a populației și a repartizării ei urbane și rurale nu epuizează schimbările intervenite în rîndurile ei. Are o importanță mult mai mare modificarea structurii populației. Ne referim la ridicarea proporției populației active, la schimbarea proporției grupelor sociale în favoarea muncitorilor industriali, la schimbarea proporției populației ocupate în diferite ramuri ale economiei naționale.

În socialism, structura populației active a trecut prin modificări esențiale. S-a schimbat chiar și conținutul acestei noțiuni. Statistica burgheză se servea de categoria „populație activă” pentru acoperirea deosebirilor antagoniste de clasă, în ea incluzînd nu numai pe oamenii muncii, ci și pe exploatare. Statistica socialistă înțelege prin „populație activă” oamenii care iau parte în procesul muncii sociale și „*au o sursă de venit din prestarea unei munci utile pentru societate*”¹.

Dacă comparăm populația activă cu populația totală din perioada capitalistă și din cea a puterii democrației populare, iese în evidență creșterea părții active a populației față de cea pasivă.

Raportul dintre populația activă și totală

Anul	Populația totală	Populația activă	%
1930	38 517	17 353	47,8
1962	72 853	43 801 (31 XII)	57,0*

¹ *Dicționar statistic-economic*, București, Dir. Centr. de Statistică, 1962, p. 98.

* Recensămîntul general al populației Romîniei, 1930, vol. IX, p. 798; Evidența statistică a Cons. local al sind. Tg.-Mureș și a U. R. C. M. Tg.-Mureș, pe anul 1962.

Constatăm de aici că, pe cînd în 1930 partea activă a populației reprezenta 47,8%, proporția oamenilor muncii în anul 1962 s-a ridicat la 57,0%.

Dezvoltarea față de perioada capitalistă iese și mai mult în evidență comparînd cifrele populației totale din 1930 cu cele din 1962 și cifrele populației active din același interval :

Creșterea populației totale și active

	1930	1962	Creșterea	%
Populația totală	38 517	72 853	34 336	89,1
Populația activă	17 355	43 801	26 446	152,3

Creșterea populației reprezintă deci un procent de 89,1, iar a populației active un procent de 152,3. Sporirea mai accentuată a părții active a populației este un rezultat firesc al orînduirii socialiste, care a lichidat păturile parazitare ale populației și a creat posibilități tot mai largi ca noua generație să participe la procesul muncii sociale. Orașul Tîrgu-Mureș, cu o populație activă scăzută în trecut, se apropie prin proporția de 57% de nivelul general al țării, care la recensămîntul din 1956 a atins procentajul de 59,7.

Sînt deosebit de importante schimbările structurale intervenite în compoziția populației active. Analiza structurii populației din Tîrgu-Mureș reflectă în mic ceea ce caracterizează întreaga țară, și anume creșterea numărului și a rolului conducător al clasei muncitoare. Datele despre structura populației active din Tîrgu-Mureș demonstrează *creșterea preponderenței muncitorilor din totalul salariaților. De asemenea a crescut numărul muncitorilor din ramurile industriale față de numărul total al muncitorilor aflați în toate ramurile economiei naționale.* În 1962, din numărul total de 43 801 al populației active, numărul muncitorilor era de 28 758, adică în proporție de 66%. Categoria cea mai importantă a clasei muncitoare, cea care face parte din „ramura industrială“, este reprezentată de 15 037 de persoane¹. Noțiunea „ramură industrială“ nu cuprinde ramurile industriei construcțiilor și transport-telecomunicațiilor, ramuri aparte ale economiei naționale, care ocupă un loc important în structura economică din Tîrgu-Mureș. Împreună cu muncitorii din industria construcțiilor și transport-telecomunicațiilor, numărul total al muncitorilor ocupați în industrie în 1962 se ridică la 24 445, iar proporția lor față de numărul total al muncitorilor este de 84,7%².

¹ Evidența statistică a Consiliului local al Sindicatelor Tg.-Mureș și al U.R.C.M. Tg.-Mureș din 1962.

² Calculate după evidența statistică a Consiliului local al Sindicatelor Tg.-Mureș și a U.R.C.M. Tg. Mureș din 1962. Cifrele cuprind muncitorii din ramurile: industria construcțiilor de mașini și prelucrarea metalelor; industria alimentară; industria textilă, confecții, piele; industria prelucrării lemnului; industria poligrafică, industria construcțiilor și materialelor de construcții; transportul și telecomunicațiile.

În 1962 numărul muncitorilor industriali față de 1930 era mai mare de peste șapte ori.

S-a schimbat foarte mult proporția salariaților în diferite ramuri ale industriei. În trecut, după datele din 1930, cei mai mulți salariați (1 145) lucrau în industria textilă, confecții, piele, urmată de industria alimentară (607); al treilea loc revenea industriei lemnului (460) și al patrulea industriei metalurgice (295)¹. În 1962 numărul salariaților de toate categoriile era preponderent în industria construcțiilor și a materialelor de construcții, după care urma industria construcției de mașini și prelucrarea metalelor; al treilea loc îl ocupau întreprinderile textile, de confecții și pielărie, al patrulea — transportul și telecomunicațiile, al cincilea — industria de prelucrare a lemnului, al șaselea — industria alimentară.

Salariații din ramurile industriale în 1962

Nr. crt.	R a m u r a	Total salariați	Din care muncitori
1	Construcții și materiale de construcții	7 332	6 091
2	Construcții de mașini și prelucrarea metalelor	6 039	4 911
3	Textile, confecții, piele	5 356	4 916
4	Transport-telecomunicații	3 993	3 317
5	Prelucrarea lemnului	3 313	2 976
6	Alimentară	2 974	2 114
7	Poligrafia	150	120
	Total	29 157	24 445 ²

Se poate constata că forțele de producție sînt destul de proporțional împărțite între ramurile industriale. Nu este o diferență covârșitoare între diversele ramuri industriale în privința numărului salariaților. În comparație cu anii 1930 și 1948, reiese că industria construcției de mașini și de prelucrare a metalelor avea în 1962 un număr sporit de salariați, ridicîndu-se de la ultimul loc (6) pe locul al doilea.

Sînt semnificative datele referitoare la diferite categorii ale oame-nilor muncii, ca femeile muncitoare, tehnicienii și cei cu diferite ocupații intelectuale.

Numărul femeilor salariate în 1962 se ridica la 12 573, ceea ce reprezintă 28,7% față de totalul populației active. Proporția femeilor salariate pe țară, după datele din 1961, este de 27,4%. Femeile salariate sînt semnalate în toate sectoarele vieții sociale. Cele mai multe se găsesc în ra-

¹ Recensămîntul general al populației Romîniei, 1930, vol. X, p. 768.

² Calculate după natura producției întreprinderilor și nu după apartenența lor la diferite ministere. Cifrele sînt luate din evidența statistică a Consiliului local al Sindicatelor Tg.-Mureș și al U.R.C.M. Tîrgu-Mureș din 1962.

murile adecvate lor. În instituțiile sanitare lucrează 1 784 de femei, în comerț și cooperative 1 627, iar în sectorul învățămînt și cultură 1 082 de femei. La întreprinderile industriale, cele mai multe sînt salariate la I.I.S. „Confecții-Mureșul“ (759) și la I.O.I.L. (Întreprinderea orășenească de industrie a laptelui) (685)¹.

Este de menționat creșterea numărului intelectualilor. După recensămîntul din 1930, în Tg.-Mureș, numărul celor cu pregătire universitară și cu alte școli superioare s-a ridicat la 1 115 oameni². La sfîrșitul anului 1962, categoria intelectualilor, compusă din profesori și învățători (1 119), ingineri (505), medici (518), oameni de știință și artă (408) și alții (199), reprezenta în total 2 749 de oameni. Numărul maiștrilor și tehnicienilor s-a ridicat la 2 411, majoritatea acestora avînd studii medii și școli tehnice de specialitate³.

Sporirea numerică a populației, preponderența muncitorilor, și în primul rînd a muncitorilor din ramurile industriale importante, au schimbat profilul orașului Tîrgu-Mureș, care a devenit un centru industrial și muncitoresc. Aceste transformări apar ca rezultate ale construcției și victoriei socialismului în țara noastră. Grupele sociale care compun populația de azi aparțin clasei muncitoare și intelectualității noi. Ele s-au format pe baza economică a socialismului, în efortul muncii constructive, fiind educate și conduse de Partidul Muncitoresc Român.

4. Dezvoltarea urbanistică a orașului Tîrgu-Mureș

Tîrgu-Mureș este o așezare omenească străveche, confirmată de rezultatele săpăturilor arheologice. Denumirea orașului apare prima oară în documente scrise în 1332. În 1616 e considerat oraș municipal. Cu toată vechimea lui, secole de-a rîndul a rămas un oraș cu caracteristicile tîrgului de cîmpie, dezvoltîndu-se într-un ritm foarte lent.

Tîrgu-Mureș capătă un aspect urban abia în ultimul deceniu al secolului trecut și în primul deceniu al secolului nostru. În perioada dezvoltării capitaliste, în Valea Mureșului apare o industrie forestieră puternică, regiunea fiind legată cu o cale ferată spre Războieni (1871) și spre Ciceu—Brașov (1909). Orașul devine astfel centrul industriei forestiere din Valea Mureșului. Aici se dezvoltă industria locală, crește numărul populației, se ridică rolul administrativ și cultural al orașului. În această perioadă sînt construite mai multe edificii administrative și culturale. În 1896 încep lucrările pentru introducerea curentului electric, iar în 1908 canalizarea și pavarea centrului. Între cele două războaie mondiale se dezvoltă capacitatea uzinelor comunale, iar în 1930 se introduce gazul metan. Diferențierea de clasă pune amprente puternice asupra structurii și înfățișării localității. În partea veche, centrală a orașului sînt grupate instituțiile administrative, culturale, întreprinderile financiare și comerciale. În zona centrală erau amplasate casele capitaliș-

¹ Evidența statistică a Consiliului local al Sindicatelor Tg.-Mureș și al U.R.C.M. Tîrgu-Mureș din 1962.

² Recensămîntul general al populației Romîniei, 1930, vol. IX, p.352.

³ Evidența statistică a Consiliului local al Sindicatelor Tg.-Mureș.

tilor, moșierilor și funcționarilor superiori. În jur se răsfireau alte străzi pavate, locuite de păturile mic-burgheze, cu mii de case modeste, construite numai cu parter, totuși dotate cu instalații electrice, apă, canal, gaz. La periferii se infundau în întuneric și noroi cartierele muncitorești și ale familiilor nevoiașe. Caracterul lor este dezvăluit chiar și prin denumirea pe care o purtau : Dîmbul Pietros, Valea Rece, Tabăra Barăcilor, Cartierul Țigănesc, Colonia Fürst, Capătul Podului și altele. Satele Remetea și Mureșeni, atașate orașului, cu locuitori muncitori și țărani, rămăseseră cu aceeași structură rurală.

Cu toate proporțiile reduse, orașul Tîrgu-Mureș exemplifică situația proprie capitalismului. Statului, comunei sau întreprinzătorilor capitaliști nu le convenea să aloce capitaluri în construcții de locuințe cu chirii accesibile oamenilor muncii. Problema locuinței se rezolva spontan, prin apariția mahalalelor mizere care înconjurau orașele.

Darea de seamă din 1925 a primarului din Tîrgu-Mureș recunoaște că „s-au format și la noi acele întinse mahalale mărginașe fără nici un sistem... Acele mahalale sînt în condițiuni sanitare și edilitare absolut necorespunzătoare... Avem deja prea multe clădiri nelalocul lor și necorespunzătoare nici din punct de vedere tehnic, nici estetic și prea multe străzi fără soare și fără aer”¹.

Pe cîmp liber sau pe terenuri accidentate îndepărtate, unde se puteau cumpăra loturi de case mai ieftine, s-au construit clădiri ale păturilor sărace, în cele mai multe cazuri cu o singură încăpere. Însă adevărații proprietari au rămas mulți ani băncile, care, cu dobînzii împovărătoare, au finanțat construcțiile. Despre felul acestor case și condițiile de locuit ne dau o imagine veridică datele statistice. În 1941, pe un imobil din Tîrgu-Mureș a revenit o medie de 1,75 locuințe². Supraaglomerarea locuințelor reiese din spațiul care a revenit pe un locuitor : în loc de 8 m² (norma sanitară) acesta era numai de 4,72 m². Tabelul de mai jos ilustrează starea anacronică a orașului cu peste 40 000 de locuitori, care dispunea de 95,3⁰/₀ case parter³.

Categorii de clădiri în 1941

Case cu trei etaje	3
Case cu două etaje	28
Case cu un etaj	234
Case numai cu parter	5384
Bordeie	95
	Total: 5744

Situația instalațiilor tehnice-sanitare ale locuințelor reiese din datele recensămîntului local de la 1 decembrie 1944. Din 10 022 de locuințe cîte au fost menționate de recensămînt, numai în 6 655 se introduseseră

¹ *Dare de seamă despre starea generală a orașului municipal Tîrgu-Mureș în anul 1925*, p. 25—26.

² „Magyar Statisztikai Szemle”, 1941, nr. 3—4, p. 186.

³ Proiect nr. 3 069/1. Schița de sistematizare a orașului Tîrgu-Mureș, 1960.

canalizarea, iar din 3 367 de locuințe lipsea. Curentul electric, instalat în 8 366 de locuințe, lipsea din 1 656, iar încălzirea cu gaz metan exista numai în 2 896 de locuințe, lipsind din 7 126, într-un oraș unde se introdusese deja de 14 ani¹.

Despre condițiile grele de locuit ale muncitorilor aflăm date concrete în două lucrări de sociologie apărute în 1909 și 1929.² Prima lucrare a fost întocmită de profesorul dr. Braun Robert, participant la mișcarea culturală muncitorească, iar a doua de către socialistul dr. Turnowszky Sándor. În 1908 s-au cercetat condițiile de viață a 260 de muncitori, iar în 1928, cu același obiectiv, a 200 de muncitori organizați în sindicate.

Din comparația anchetelor reies condițiile grele de locuit ale muncitorilor, care, în 1928, prezentau o situație înrăutățită față de 1908. În 1908 majoritatea covârșitoare din cele 260 de familii de muncitori (166) a locuit într-o singură cameră (63,8⁰/₀); în 1928, din cele 200 familii, 186 (93⁰/₀) locuiau într-o singură cameră. În cele mai multe cazuri, camera de locuit se confunda cu bucătăria. Despre existența camerei de baie nu se pomenește nimic.

Din 260 de locuințe, numai 136 au avut podea de scîndură, restul neavînd decît argilă sau pămînt bătut. În 1908 existau 31 de locuințe întunecoase, 50 umede, 31 umede și întunecoase, adică 43⁰/₀ prezentau condiții necorespunzătoare de locuit. În 1928 nu se mai pomenește de podea, însă din 200 de locuințe 39 au fost întunecoase, 43 umede, 35 umede și întunecoase, deci proporția locuințelor nesănătoase s-a ridicat la 58,5⁰/₀. Între timp, chiria s-a ridicat considerabil, în 1928 însumînd 10⁰/₀, iar în 1928 17,5⁰/₀ din salariul muncitorilor anchetați³.

Orașul Tîrgu-Mureș poartă amprentele puternice ale dezvoltării anarhice, spontane ale modului de producție capitalist. Au fost împrăștiate fără nici un criteriu de sistematizare în mijlocul orașului, în zona de locuit, fabricile și sute de ateliere. Fabricile de mobile și rafinăria de petrol se aflau în imediata apropiere a centrului orașului, prezentînd un permanent pericol de incendiu, tulburînd viața locuitorilor, cu zgomot, praf și gaze emanate de ele. „Uzina publică“, cu atelierele mecanice și tîmplărie, funcționa în vecinătatea unei școli. Fabricile de piele și atelierele de tăbăcărie, morile, abatorul și spitalul de boli contagioase erau intercalate printre casele de locuit, în cartiere populate.

Republica Populară Romînă a moștenit de la orînduirea capitalistă o acută lipsă de locuințe, agravată prin starea cu totul nesatisfăcătoare a mării majorității a locuințelor existente pentru cerințele oamenilor muncii. În prima etapă a revoluției populare, cînd mijloacele de producție, mijloacele materiale și financiare aparțineau încă sectorului particular-capitalist, statul nu avea suficiente posibilități de a rezolva problema locuințelor. În această etapă, oamenii muncii, conduși de P.C.R., cu ajutorul consiliilor comunale și al statului, au refăcut multe orașe distruse de război și de armatele fasciste în retragere.

¹ Orban Istvan, *Marosvásárhely földrajza*, 1943, p. 118.

² Vezi „Huszadik Szad“ (Budapesta), 1909, nr. 6, p. 513–527; „Korunk“ (Cluj), 1929, nr. 2, p. 85 — 89.

³ Ibidem.

În această perioadă, eforturile oamenilor muncii din Tîrgu-Mureş s-au îndreptat spre reconstruirea întreprinderilor industriale şi a instalaţiilor Uzinelor comunale. N-au fost însă neglijate nici necesităţile de spaţiu locativ ale oamenilor muncii. În primul rînd, prin organizarea acţiunilor patriotice de mase au fost introduse curentul electric, apa şi canalizarea, precum şi gazul-metan în mai multe cartiere mărginaşe unde acestea lipseau. O parte a ţevilor din instalaţiile de gaz-metan provenea din materialul uzat de la locomotivele căilor ferate şi din ţevile fostei rafinării de petrol, distrusă de fasciști. Clădirile avariate au fost reconstruite. Au fost împărţite multe loturi de case din proprietatea comună sau din exproprierile efectuate la foştii moşieri. Fabrica de cărămidă a oraşului, scoasă din producţie încă în perioada crizei economice, a fost reconstruită, în mare parte prin muncă voluntară-patriotică. Punerea în funcţie a acestei întreprinderi a dat o mare amploare acţiunii de refacere şi de construcţie a caselor particulare din Tîrgu-Mureş. Condiţiile primei etape a revoluţiei populare nu erau adecvate pentru o rezolvare esenţială a reconstrucţiei oraşului.

În etapa revoluţiei socialiste s-a putut trece la rezolvarea problemei locuinţelor prin opera de transformare socialistă a oraşului. Prima sarcină a fost scoaterea din mîna capitaliştilor, prin expropriere, a proprietăţii de imobile ca mijloc de exploatare. Naţionalizarea acestor imobile a fost înfăptuită la 20 aprilie 1950. La Tîrgu-Mureş, pe baza decretului nr. 92/1950, au fost naţionalizate 365 de imobile, intrînd în administrarea Întreprinderii de gospodărie locală. Marea majoritate a imobilelor, care aparţineau oamenilor muncii, au rămas mai departe în proprietate particulară.

În 1951 existau la Tîrgu-Mureş 6 312 imobile rămase în proprietate particulară. Măsura revoluţionară a exproprierii nu putea să atingă proprietatea particulară a imobilului, obţinută prin muncă personală.

Prin împrumuturi de stat şi prin acordarea unor loturi de case, s-a încurajat efectuarea construcţiilor particulare. Între 1951 şi 1963, numărul caselor noi, ca proprietate particulară, s-a ridicat la 1 651 şi, împreună cu cele vechi, la 7 963 imobile¹. Construcţiunile particulare din această etapă nu mai au caracterul caselor mici din trecut, ci sînt comode şi inzestrate cu instalaţii tehnice-sanitare. Prin aceste construcţii s-au format cîteva mici cartiere cu vile frumoase în partea deluroasă a oraşului.

A fost întocmit apoi planul de sistematizare şi reconstruire a oraşului. Acesta a delimitat suprafaţa oraşului, a stabilit zonele industriale, cele de locuinţe, zona verde de parcuri şi recreaţie. Planul prevede reconstruirea oraşului în etape bine precizate. Oraşul se va forma din unităţi structurale de locuit, cartiere şi microraiioane, iar noile ansambluri se vor încadra în această schemă generală. Pînă în 1975 s-a prevăzut construirea a circa 14 000 de apartamente. În prima etapă se vor construi 3 000—3 500 de apartamente pe terenuri libere sau slab construite.

¹ Datele sînt furnizate de către Sfatul popular al oraşului Tîrgu-Mureş, Contabilitatea I.G.L. şi Secţia financiară.

Zona industrială s-a stabilit la sud de gara Tîrgu-Mureș, de-a lungul șoselei spre Turda, pînă în dreptul satului Cristești-Mureș. Majoritatea întreprinderilor se află deja în această zonă distinctă. Unele întreprinderi care nu prezintă dezavantaje pentru populație rămîn în zona de locuințe.

Zona redusă de spații verzi din interiorul orașului va fi compensată prin amenajarea pădurii Cornești de la marginea localității. Zona de agrement și sporturi existentă în vecinătate, la barajul Mureșului, prezintă mari posibilități de extindere și va fi mult dezvoltată. Aici se vor crea un centru nautic, terenuri sportive și tabere de vară pentru copii și adulți.

Transformarea orașului Tîrgu-Mureș se caracterizează prin realizări de seamă. În mare parte a fost reconstruită piața centrală, unde, pe un mare spațiu, s-au plantat arbori și flori. Clădirile mici, aproape ruinate, au fost înlocuite cu un șir de blocuri impunătoare. Transformarea pieței va continua, astfel încît din construcțiile vechi vor rămîne numai cele mai mari, monumentele istorice și de artă.

În locul fostei rafinării de petrol s-a construit primul ansamblu înche-gat de blocuri, cu un complex de servire. În trei zone diferite ale orașului s-au construit ansambluri mari de blocuri. Dintre acestea, ansamblul din str. 7 Noiembrie și cel din străzile Mihai Viteazul și Babits sînt construite într-un cadru natural, sănătos și plăcut: primul în zona Mureșului, aproape de centrul sportiv și de recreație, al doilea la picioarele dealurilor pădurii Cornești.

Între 1955 și 1963 s-au construit 138 de blocuri cu 2 911 apartamente. Fondul de imobile al Întreprinderii de gospodărie locativă s-a ridicat de la 365 imobile (1950) la 805 imobile, numărul total al clădirilor fiind de 1 557, cu 7 859 de apartamente și echivalînd aproape cu numărul apartamentelor în proprietate particulară¹. Ansamblurile de blocuri formează o unitate colectivă, înzestrată cu instalații comune de încălzire și apă, cu complexe de aprovizionare și servire, cu instituții școlare, de cultură și recreație. Rezolvarea problemei locuințelor asigură variate avantaje oamenilor muncii, satisfacerea nevoilor personale și sociale ale locatarilor, condiții sanitare optime, confort, aspect estetic, reducerea chiriilor etc.

Necesitățile culturale ale populației au fost satisfăcute în măsură crescîndă prin lărgirea rețelei școlare, înființarea instituțiilor științifice și de învățămînt superior, teatre, cluburi, cinematografe etc. În perioada 1948—1963 s-au construit școli noi cu o capacitate de 203 săli de clasă, clădirile Institutului de medicină și farmacie au fost reconstruite și lărgite, Institutul de teatru a primit o clădire și o sală de studio, etc. S-a format un întreg cartier studentesc, cu multe construcții noi. Întreprinderile industriale vechi și noi, unitățile cooperatiste și instituțiile de stat sînt în mare parte dotate cu clădiri noi sau reconstruite.

¹ Datele primite de la Sfatul popular al orașului Tîrgu-Mureș, Secția arhitectură și sistematizare, și I.G.L.

Planul de perspectivă al dezvoltării oraşului Tîrgu-Mureş prevede o dublare a populaţiei pînă în 1980, cu realizarea unor construcţii masive.

Construirea unităţilor mari a început în 1964, cu ansamblul din aleea Carpaţi; urmează apoi cartierul Tudor Vladimirescu-Corunca, reprezentînd programul de construcţii pe anii următori. Ansamblul de locuinţe din aleea Carpaţi cuprinde 1 060 de apartamente. Ansamblul se construieşte pe malul rîului Mureş, încadrat de Canalul Turbina, între două oglinzi de apă. Oraşul Tîrgu-Mureş, situat în mare parte pe malul sting al rîului Mureş, nu a profitat în trecut de avantajele pe care le oferă parcursul unui rîu prin oraş. Prin construirea ansamblului din aleea Carpaţi se realizează primul pas important în vederea deschiderii oraşului spre apă. Avînd în vedere perspectiva largă oferită de Valea Mureşului şi rolul pe care ansamblul clădirilor îl dă aspectului urbanistic s-au construit în primul rînd clădiri cu 10 niveluri, profilate pe fundalul dealurilor. Se prevede amenajarea malului Mureşului şi construirea de-a lungul acestuia a unui splai care va lega cartierul cu amenajările sportive şi de recreaţie. Noul ansamblu constituie o parte a unui viitor microraiou, care se va întinde pe ambele maluri ale Canalului Turbina, pînă în actuala piaţă a Republicii, cu o populaţie de circa 7 000 de locuitori.

Lucrările următoare se vor îndrepta spre realizarea construcţiilor din cartierul Tudor Vladimirescu-Corunca. Acest cartier va cuprinde, în final, patru microraiouane, cu o populaţie totală de 20 000—22 000 de locuitori, întinzîndu-se pe o suprafaţă din extremitatea de sud-est a oraşului, într-o vale formată de pîriul Pocloş. Din cele patru microraiouane, în prima etapă se va realiza numai microraiouanul I. Aici s-a prevăzut construirea unui număr de circa 2 000 de apartamente noi¹.

Dezvoltarea oraşului Tîrgu-Mureş era de neconceput în condiţiile capitalismului. Atenţia pe care partidul şi guvernul o acordă pentru crearea bazei tehnice-materiale, investiţiile alocate pentru construcţii confirmă faptul că şi problemele urbanisticii ocupă un loc important în procesul construcţiei socialismului. Oraşele provinciale mici sau medii, între care şi oraşul Tg.-Mureş, în concordanţă cu ritmul crescînd al construcţiei socialismului, se transformă în centre avansate, dotate cu toate cele necesare sub raport economic, social, cultural, spre satisfacerea cerinţelor multilaterale ale oamenilor muncii.

¹ Andrei Várnai, *Noile ansambluri de locuit din oraşul Tîrgu-Mureş* (în manuscris).